

VINSKI TURIZAM I VINSKE CESTE U HERCEGOVAČKO-NERETVANSKOM KANTONU – STANJE I PERSPEKTIVE

Haris Jahić

Univerzitet u Sarajevu, Prirodno-matematički fakultet, Odsjek za geografiju,
Zmaja od Bosne 33-35, Sarajevo, Bosna i Hercegovina
haris-jahic@hotmail.com

Hercegovačko-neretvanski kanton je kraj koji se može pohvaliti tradicijom uzgoja vinove loze od oko 2000 godina. Najpoznatije vrste s ovog područja su Žilavka (bijelo grožđe i vino) i Blatina (crno grožđe i vino) i njihove prateće sorte. U uzgoju vinove loze u Hercegovačko-neretvanskom kantonu prednjače bijele vrste grožđa, prije svih Žilavka i Smederevka. Od ukupno 977,8 ha vinograda u Hercegovačko-neretvanskom kantonu pod sortama bijelog grožđa nalazi se 561,3 ha ili 57,4%.

Najviše je vinograda pod sortom žilavka (485,3 ha) i smederevka (76 ha). Sorte crnog grožđa su manje zastupljene, na 374 ha, što u relativnom iznosu u ukupnoj površini vinograda u Hercegovačko-neretvanskom kantonu iznosi 38,2%. Od crnih vinskih grožđa najviše se uzgaja blatina (316 ha), te vranac (58 ha). Ove vrste vinskih grožđa predstavljaju osnov za proizvodnju vina, otvaranje vinskih podruma i druge prateće infrastrukture, te u krajnjoj konsekvenci formiranje Vinske ceste Hercegovine, glavnog nositelja razvoja vinskog turizma u Hercegovačko-neretvanskom kantonu.

Ključne riječi: grožđe, vino, vinski turizam, Hercegovačko-neretvanski kanton, vinske ceste, vinski podrumi

WINE TOURISM AND WINE ROADS IN HERZEGOVINA-NERETVA CANTON - SITUATION AND PROSPECTS

Haris Jahić

University of Sarajevo, Faculty of Mathematics and Science, Department for Geography
Zmaja od Bosne 33-35, Bosnia and Herzegovina
haris-jahic@hotmail.com

Herzegovina-Neretva Canton is an area that boasts a tradition of wine growing that last about 2000 years. The best known species in this area are Žilavka (white grape and wine) and Blatina (black grapes and wine) and their supporting varieties. The leading cultivation of grapes in the Herzegovina-Neretva Canton are white grape varieties, primarily Žilavka and Smederevka. From a total of 977,8 hectares of vineyards in the Herzegovina-Neretva Canton under varieties of white grapes is 561.3 ha or 57.4%.

Most of the vineyards under is under žilavka, (485,3 ha) and smederevka (76 ha). The varieties of red grapes are under-represented, at 374 hectares, which in relative terms in the total area of vineyards in the Herzegovina-Neretva Canton is 38.2%. Among the red wine grape mostly grown is blatina (316 ha) and vranac (58 ha). These types of wine grapes are the basis for the production of wine, wine cellars and other supporting infrastructure, and ultimately predisposition to the formation of Wine Route of Herzegovina, the main carrier of the development of wine tourism in the Herzegovina-Neretva Canton.

Key words: grapes, wine, wine tourism, Herzegovina-neretva canton, wine routes, wine cellars

UVOD

INTRODUCTION

Vinova loza u pogledu geografskog rasprostranjenja predstavlja blagi prelaz i vezu između srednje-evropskog i suptropskog voća. Uzgaja se u podneblju od 25° do 50° na obje zemljine hemisfere. U okviru ovih prostora, a posebno u Evropi, geografsko porijeklo je postalo tradicionalan način razlikovanja među tipovima vina. Vinova loza se pretežno (oko 80%) gaji radi dobijanja vina, ali to nije jedini proizvod koji savremeni čovjek dobija gajenjem vinove loze. Naprotiv, gajenjem ove biljke omogućeno je dobijanje mnogobrojnih proizvoda – životnih namirnica i proizvoda, koji služe za zadovoljavanje drugih potreba. Poslije vina, po značaju, dolazi grožđe, zatim jaka alkoholna pića i niz drugih proizvoda koji se koriste u raznim industrijskim oblastima (M. Milosavljević, S. Jović, 2004.).

„Najveće površine pod vinovom lozom se nalaze u Evropi. Svjetska proizvodnja grožđa iznosi preko 55 miliona tona. Najviše se proizvodi u Evropi, blizu 80% svjetske proizvodnje. Intenziviranjem vinogradarstva povećala se i proizvodnja vina. Prema proračunima UN ovo povećanje iznosilo je oko 3% godišnje, mada se mora primjetiti da je proizvodnja vina, u drugoj polovini devete decenije 20. vijeka, počela opadati. Primjera radi, svjetska proizvodnja vina 1982. godine je iznosila oko 37 miliona tona, da bi 1990. godine ta količina bila smanjena na 29 miliona tona.“ (T. Pivac, 2012.) Kada se posmatra ukupna svjetska proizvodnja grožđa i vina značajno je napomenuti da se u posljednjih dvadesetak godina na prvom mjestu smjenjuju Francuska i Italija. Podaci o najznačajnijim svjetskim proizvođačima vina, te podaci o proizvodnji vina u susjednim zemljama i zemljama regije predstavljeni su u tabeli 1.

Tabela 1: Svjetska proizvodnja vina po izabranim zemljama (litri 000)

Table 1: World wine production by selected countries (000 liter)

Rang	Država	2011.g.	2012.g.	2013.g.	2014.g.	% svjetske proizvodnje
	SVIJET UKUPNO	26.543.800	27.629.000	27.885.400	28.230.400	100%
1.	Francuska	4.432.200	5.075.700	4.107.500	4.670.100	16.54%
2.	Italija	4.673.000	4.270.500	5.402.900	4.473.900	15.85%
3.	Španija	3.535.300	3.370.900	3.123.300	3.820.400	13.53%
4.	SAD	2.692.400	2.981.100	3.114.600	3.021.400	10.70%
5.	Argentina	1.547.000	1.177.800	1.498.400	1.519.700	5.38%
6.	Australija	1.109.000	1.187.000	1.250.000	1.200.000	4.25%
7.	Južna Afrika	1.046.300	1.055.000	1.097.200	1.131.600	4.01%
8.	Kina	1.156.900	1.381.600	1.170.000	1.117.800	3.96%
9.	Čile	966.500	1.254.000	1.282.000	1.050.000	3.72%
10.	Njemačka	697.300	922.300	910.200	849.300	3.01%
13.	Rumunija	405.800	331.100	331.000	511.300	1.81%
14.	Grčka	275.000	311.500	311.500	334.300	1.18%
16.	Mađarska	176.200	282.200	224.300	294.400	1.04%
21.	Bugarska	122.400	144.200	144.100	191.300	0.68%
22.	Hrvatska	140.000	129.300	147.900	168.000	0.60%
27.	Makedonija	75.000	82.000	85.000	87.000	0.31%
29.	Slovenija	76.000	85.000	64.000	75.000	0.27%
41.	Albanija	17.000	17.000	16.500	16.400	0.06%
54.	BiH	5.000	5.000	5.000	5.000	0.02%

Izvor: (3)

Na osnovu podataka California's Wine Institute na godišnjem nivou u svijetu se proizvede oko 28,2 milijarde litara vina, od čega najviše u Francuskoj (4,67 mlrd. litara), Italiji (4,47 mlrd. litara), Španiji (3,82 mlrd. litara) i Sjedinjenim Američkim Državama (3,02 mlrd. litara). Ove četiri zemlje u ukupnoj svjetskoj proizvodnji učestvuju sa 56,6%. Od ukupno 57 zemalja koje se u ovoj statistici predstavljaju kao najveći proizvođači vina u svijetu, Bosna i Hercegovina se nalazi gotovo na začelju liste, sa prosječnom godišnjom proizvodnjom oko 5 miliona litara vina, što je svrstava na 54 mjesto u svijetu. Ova količina vina predstavlja samo 0,02% ukupne proizvodnje vina u svijetu. Ovdje je važno napomenuti da se većina proizvedenog vina proizvodi u Hercegovačko-neretvanskom kantonu, odnosno južnim krajevima naše zemlje, Hercegovini. Od zemalja susjeda najbolje je rangirana Republika Hrvatska, na 22. mjestu, sa godišnjom proizvodnjom vina oko 140 miliona litara. Zanimljivo je da se, prema istom izvoru, Srbija, odnosno, Crna Gora ne svrstavaju u značajne proizvođače ovog alkoholnog pića. Od zemalja regije, po proizvodnji vina, najviše se ističu Rumunija na 13. mjestu (405 miliona litara), te Grčka na 14. mjestu (275 miliona litara)

Tabela 2: Površina vinograda po izabranim zemljama (u km²)
Table 2: Vineyard area by selected countries (in km²)

Rang	Država	2011.g.	2012.g.	2013.g.	2014.g.	% svjetske proizvodnje
SVIJET UKUPNO		100494,7	101111,0	103115,5	103449,6	100%
1.	Španija	13708,8	13420,8	13461,1	13478,4	13,0%
2.	Kina	8496,0	9475,2	10817,3	11370,2	11,0%
3.	Francuska	10874,9	10828,8	10823,0	10805,8	10,4%
4.	Italija	10212,5	9930,2	9993,6	9820,8	9,5%
5.	Turska	7228,8	7073,3	7171,2	7142,4	6,9%
6.	SAD	5621,8	5863,7	5996,2	5961,6	5,8%
7.	Argentina	3110,4	3150,7	3191,0	3179,5	3,1%
8.	Čile	2931,8	2931,8	2960,6	3001,0	2,9%
9.	Iran	3024,0	3058,6	2954,9	2920,3	2,8%
10.	Portugal	2557,4	2557,4	2557,4	2557,4	2,5%
11.	Rumunija	2488,3	2511,4	2517,1	2494,1	2,4%
17.	Grčka	1468,8	1411,2	1566,7	1566,7	1,5%
20.	Mađarska	1054,1	1077,1	1031,0	985,0	1,0%
27.	Srbija	714,2	581,8	714,2	714,2	0,7%
36.	Hrvatska	460,8	414,7	397,4	374,4	0,4%
38.	Makedonija	288,0	299,5	299,5	299,5	0,3%
43.	Slovenija	230,4	230,4	230,4	230,4	0,2%
57	Crna Gora	126,7	121,0	121,0	121,0	0,1%
58.	Albanija	126,7	132,5	121,0	121,0	0,1%
63.	BiH	69,1	80,6	74,9	74,9	0,1%

Izvor: (3)

Analizom ukupnih površina pod vinogradima obuhvaćene su sve zemlje u svijetu u kojima se uzgaja vinova loza, preciznije njih 81. Ukupna površina svih vinograda na zemlji iznosi više od 103 hiljade kvadratnih kilometara, što je više od dvostruke površine Bosne i Hercegovine. Kada se sa ovog aspekta analiziraju podaci, sasvim je lahko zaključiti da, Bosna i Hercegovina, u relativno malom omjeru učestvuje u ukupnoj površini vinograda u svijetu.

Najviše vinogradskih površina ima u Španiji (13,5 hiljada km²), Kini (11,4 hiljada km²), Francuskoj (10,8 hiljada km²) i Italiji (9,8 hiljada km²). Ove četiri države u ukupnoj

površini vinograda u svijetu učestvuju sa 43,9%. U okviru zemalja nastalih raspadom bivše SFRJ, najbolje rangirana zemlja u svijetu je Srbija na 27. mjestu (714,2 km²), Hrvatska na 36. (374,4 km²), Makedonija na 38. (299,5 km²), Slovenija na 43. (230,4 km²), te Crna Gora na 57. mjestu (121 km²). Bosna i Hercegovina je najlošije rangirana zemlja od svih gore pomenutih zemalja. Procjenjena ukupna površina pod vinogradima u našoj zemlji je 74,9 kvadratnih kilometara, što Bosnu i Hercegovinu svrstava na 63. mjesto u svijetu. Međutim, sa turističkog aspekta i turističke valorizacije Hercegovačko-neretvanskog kantona, značajno je još jednom istaći da se većina vinograda nalazi u okviru istraživane destinacije što predstavlja preduvjet za razvoj vinskog turizma, vinskih cesta i drugih turističkih proizvoda vezanih za uzgoj vinove loze i grožđa.

Sa aspekta pravilnog načina turističke valorizacije vinskog turizma od velikog značenja je tradicija konzumiranja vinskih proizvoda u svakodnevnom životu domicilnog stanovništva, ali i ishodištima potencijalnih vinskih turista. Za razliku od količine proizvedenog vina, odnosno ukupnih površina pod vinogradima, gdje prednjače Francuska, Španija ili Italija, u količini konzumacije vina po osobi prednjače sasvim druge zemlje i područja. Prema količini konzumiranog vina, per capita, prednjači najmanja država na svijetu, Vatikan. Ovo je možda i sasvim očekivano ukoliko se zna da se vino koristi pri određenim vjerskim obredima Rimokatoličke crkve. Na godišnjem nivou, po osobi, u Vatikanu se konzumira 54,26 litara vina. Na drugom mjestu u svijetu nalazi je još jedna od minijaturnih zemalja Evrope, Andora, u kojem se per kapita tokom godine konzumira 46,26 litara ovog alkoholnog pića. Od velikog značenja za eventualni razvoj vinskog turizma u Hercegovačko-neretvanskom kantonu ima činjenica da se na trećem, odnosno četvrtom mjestu u svijetu nalaze Hrvatska i Slovenija, čiji građani, kao što je već navedeno u prethodnim poglavljima, predstavljaju turističku skupinu inozemnih turista koji najčešće posjećuju turističku destinaciju Hercegovačko-neretvanskog kantona. Značajno je istaći da se među prvih deset najvećih konzumatora vina u svijetu nalaze poglavito građani evropskih zemalja, od čega čak tri zemlje nastale raspadom bivše Jugoslavije. Upravo ove zemlje predstavljaju najznačajnija područja potencijalnih ishodišta vinskih turista.

Tabela 3: Konzumacija vina per capita po izabranim zemljama u svijetu 2014. godine
Table 3: Consumption of wine per capita by selected countries in the world in 2014.

Rang	Država	Broj stanovnika	Ukupna konzumacija vina (u 1000 l)	Litara po osobi
1.	Vatikan	836	45	54.26
2.	Andora	85,082	3,936	46.26
3.	Hrvatska	4,480,043	198,000	44.20
4.	Slovenija	1,996,617	88,000	44.07
5.	Francuska	65,630,692	2,790,000	42.51
6.	Portugal	10,781,459	450,000	41.74
7.	Švicarska	7,655,628	310,000	40.49
8.	Makedonija	2,082,370	84,146	40.41
9.	Moldavija	3,656,843	125,000	34.18
10.	Italija	61,261,254	2,040,000	33.30
43.	Srbija	7,276,604	105,000	14.43
52.	Bosna i Hercegovina	4,622,292	50,000	10.82
132.	Crna Gora	657,394	442	0.67
169.	Kosovo	1,836,529	270	0.15

Izvor: (3)

Kada se uzmu u obzir velike komparativne prednosti za razvoj vinskog turizma u Hercegovачko-neretvanskom kantonu, izražene povoljnim klimatskim prilikama, plemenitim sortama vinove loze i dugom tradicijom proizvodnje vina, veliki su potencijali za razvoj vinskih cesta i drugih turističkih proizvoda vezanih za vinarije, uzgoj vinove loze i proizvodnju ovog alkoholnog pića.

VINSKI TURIZAM U SVIJETU WORLDWIDE WINE TOURSIM

Vinski turizam samo je jedan u nizu različitih oblika turizma zasnovanih na tipičnim proizvodima i gastronomskoj tradiciji koji se u posljednje vrijeme intenzivno razvijaju. Takva vrsta turističke ponude ima pozitivne učinke ne samo na proizvodnju određenih proizvoda, već i na čitav niz popratnih elemenata poput proizvodnje grožđa, vinarije, restorane, turističke agencije kao i prehrambeni sektor u cjelini (D. Di Gregorio, E. Licari, 2006.). Kao poseban tip turističke djelatnosti vinski turizam tek u novije vrijeme zaokuplja pažnju stručnjaka u turizmu, te stoga ne postoji jedinstvena definicija ove turističke aktivnosti. Danas se najčešće ističe definicija koji su predstavili C. M. Hall i N. Macionis 1996. godine koja vinski turizam označava kao: „posjećivanje vinograda, vinarija, vinskih svečanosti i vinskih izložbi, pri čemu su degustacije vina i/ili doživljaji vezani uz karakteristike vinorodne regije glavni motivirajući faktori za posjetu.“ (C. M. Hall et al, 2000.) Osim samog vina, vinski turizam uključuje doživljavanje prostora kroz njegove različite prirodne, društvene i kulturne elemente. Očuvanost i ljepota vinorodnog pejzaža, atributivne prirodno geografske karakteristike poput geomorfoloških elemenata i klime dio su ponude vinskog turizma. Definicija i koncept vinskog turizma, kao što je navedeno, nije rezultat jedinstvenog pristupa. Većina definicija „vinski turizam” odnosi se na iskustva i motive putnika-turista. Tako se, prema G. Johnsonu, pored vina u centru turističke potražnje nalazi i rekreacija, gdje se navodi da je „vinski turizam posjeta vinogradima, vinarijama, vinskim festivalima i izložbama koje se organiziraju sa svrhom rekreacije.“ (G. Johnson, 1997.). Kao drugi oblik specijalnog interesa turista-sudionika vinskog turizma – navodi se da se vinski turisti razlikuju u činjenici koje vino i koja vinarija je centralno mjesto njihove odluke o putovanju. (S. Charters, J. Ali-Knight, 2002.). Iz mnoštva definicija značajno je istaći definiciju, koju je sa ekonomskog aspekta iznio D. Getz 2000. godine, koji navodi da je vinski turizam „putovanje povezano sa privlačnošću vinarija i vinogradarskih područja, vrsta marketinške niše i prilika za direktnu prodaju za industriju vina.“ Getz kroz ovu definiciju ukazuje da su mnoge nedovoljno razvijene zemlje krenule u razvoj vinskog turizma u kojem su vidjele šansu za obnavljanje svojih vinograda i poboljšanje ekonomske situacije vinorodnih područja. (D. Getz, 2000.) Pravilna turistička valorizacija, bez obzira koja se od gore navedenih definicija uzme u obzir, mora polaziti od činjenice da uzgoj vinove loze i proizvodnja vina ne može samo po sebi predstavljati turističku atrakciju bez drugih atributivnih elemenata geografske sredine. Plemenite sorte grožđa, kvalitetna vina moraju pratiti drugi elementi turističke ponude, kao što su vinski podrumi, kušaone vina, restorani sa širokom gastronomskom ponudom lokalnih specijaliteta, uređene putne komunikacije, dobra saobraćajna i turistička signalizacija, te očuvanost prirodne sredine i estetska unikatnost pejzaža. Bez svih navedenih elemenata izostaje i kvalitetna turistička valorizacija vinogradarskih područja.

Posjeta vinogradima je dio organizovanog putovanja, vjerovatno aktuelna još od vremena Velikih putovanja (Grand Tour) i veoma je slična putovanjima u vremenu starog Rima i Grčke. Sredinom XIX vijeka se pojavljuje putničko interesovanje i želja za upoznavanjem vina. Nekoliko faktora se pojavilo zajedno u to vrijeme. Prvo, revolucija u saobraćaju i razvoj željeznice. Drugo, socijalna revolucija i razvoj nove srednje klase koja je tražila kvalitetna vina zajedno sa aristokratijom. Na kraju, publikovanje „Klasifikacija vina u Žirondi” (1855) prvi put su jasno i zvanično predstavljena vina i vinski rejoni, te destinacijski identitet (C. M. Hall et al, 2000.).

Najpopularniji oblik valorizacije vina, vinskih podruma i vinograda u svijetu s ciljem razvoja vinskog turizma su tzv. vinski putevi ili vinske ceste, koje se odnose na ponudu vina u vinskim podrumima na ograničenom geografskom području. Vinska cesta je sinonim za obilazak vinskih podruma uz degustaciju vina i uživanje u gastronomskoj ponudi lokalnih specijaliteta. Pored vinskih cesta, u cilju promocije kulture vina i razvoja vinskog turizma uopće na nekom području, razvijaju se vinski centri ili vinski muzeji kao obrazovne, informativne, prodajne i turističke tačke u vinogradarskom području. Vinska cesta predstavlja poseban oblik prodaje vina, ugostiteljskih, turističkih i poljoprivrednih proizvoda jednog vinarskog kraja. Vinske ceste „...čine prirodne ljepote, specifičnosti okoline kroz koju cesta vodi, kulturno-historijske znamenitosti, tradicija i posebnost vinogradarskog područja. Pod vinogradarskim područjem se podrazumjeva veći broj proizvođača vina, kao i onih koji se bave vinogradarstvom, vinarstvom i proizvodnjom drugih specijaliteta tog kraja. Vinorodno područje je postojeće i potencijalno vinogradarsko područje kojim prolazi vinski put.“ (T. Pivac, 2012.) Vinorodno područje, pored turističkih atrakcija vezanih za vino i uzgoj vinove loze, mora obuhvatati i druge turističke atrakcije, iz reda i prirodnih i društvenih turističkih atrakcija. Planiranje i konstrukcija vinskog puta obuhvata niz aktivnosti od definisanja ugostiteljske ponude na vinskom putu, definisanje trase vinskog puta, uređivanje prostora za prijem gostiju, uređenje dvorišta, postavljanje putokaza, promocije, proširenje turističke ponude i dr.

Prema navodima Francuskog nacionalnog centra za turističke resurse u ruralnim područjima (Centre National des Ressources du Tourisme en Espace Rural) itinerarij turističkih kretanja vinskim cestama obuhvata nekoliko faza:

- posjete vinogradima sa ili bez degustacije vina;
- obilazak vinograda;
- posjeta vinskim muzejima ili vinskim centrima sa degustacijom vina;
- prilika da turisti kupe vino;
- faza „osvježenja“, koja omogućuje turistima da probaju lokalne gastronomske specijalitete;
- smještaj (N. Charvet, B. L. Desplats, 1996.)

Vinski turizam u Evropi zapravo je i počeo izgradnjom vinskih cesta početkom prošlog vijeka u Njemačkoj. Pojedine vinske ceste, kao što je ona u dolini Rajne, stara je više od šesdeset godine. Ova vinska cesta, pod nazivom Rheinland-Pfalz spada među najstarije vinske ceste u Evropi, sa ukupnom dužinom od 85 km. Vinogradarske proizvodne površine koje gravitiraju ovoj cesti protežu se na više od 27.000 hektara. Svi vinogradi međusobno su povezani izuzetno kvalitetnim komunikacijama sa odlično razvijenim kompleksom turističkih objekata i događaja. Svaki lokalitet sa proizvodnjom vina u regiji ili vinski podrum organizira jedno ili više vinogradarskih svečanosti tokom cijele godine, praćenih sa lokalnim gastronomskim specijalitetima i namirnicama, sa posebnim zabavnim programom. Cijelom dužinom vinske ceste pružaju se atributivni društveni elementi geografske sredine

(dvorci, zamkovi, stari gradovi, kulturno-historijski spomenici i sl.) koji upotpunjuju i proširuju turističku ponudu vinogradarskog područja. Vinske ceste su razvijene u većini evropskih vinarskih zemalja. Njihova izgradnja je po pravilu podstaknuta željom da se zaštiti dohodak i životni standard „malih” vinara. Kao argumenti za razvitak vinskog puta najčešće se navodi nekoliko razloga. Razvojem vinskog puta na najbolji način se iskorištavaju lokalni potencijali (prirodni i društveni), a da se pri tom ne uništava okolina. Među najpoznatije evropske vinske ceste ubrajaju se: Vinska cesta Krete, Vinska cesta Santorini (Grčka) Vinska cesta Alzasa, Provence, Bordo, Šampanj-Ardeni, dolina Rone (Francuska), Vinska cesta Toskane, Piemont (Italija) Vinsk cesta Alentejo, dolina Dura (Portugal) Lavaux terasasti vinogradi (Švicarska), Vinska cesta Katalonije (Španija) i dr. Vinski turizam i razvoj vinskih cesti intenzivan je i u susjednim zemljama, gdje naročito prednjači Republika Hrvatska. Vinske ceste Hrvatske su podijeljene na regije, gdje se izdvaja devet vinskih regionalnih cesti: Slavonija, Srednja Hrvatska, Zagreb, Istra, Kvarner i gorje, Dalmatinsko-zadarska, Dalmatinsko-šibenska, Dalmatinsko-splitska i Dalmatinsko-dubrovačka. Prema podacima Ministarstva ekonomije Republike Srbije u ovoj zemlji također egzistira devet vinskih cesti: Palić, Fruška gora, Vršac, Šumadija, Smederevo-Beograd, Negotin, Župa, Niš-Kragujevac i Kosovo. Razvoj vinskog turizma u Crnoj Gori zvanično je počeo tek sredinom 2007. godine kroz projekte i inicijative pokrenute od strane Nacionalnog udruženja vinogradara i vinara Crne Gore. Ovim projektom Vinske ceste Crne Gore podijeljene su na dva regiona: Primorski region i Region basen Skadarskog jezera.

VINSKE CESTE HERCEGOVINE WINE ROUTES OF HERZEGOVINA

Za razliku od većine zemalja Evropske Unije i zemalja u susjedstvu u Bosni i Hercegovini egzistira samo jedna vinska cesta, poznata pod nazivom Vinska cesta Hercegovine. Iako ne postoje zvanični podaci o broju domaćinstava sa vinogradima, poljoprivrednim površinama pod vinovom lozom, sa sigurnošću se može utvrditi da se najveći broj vinograda, čokota vinove loze, vinskih podruma i vinskih muzeja nalazi na teritoriji turističke destinacije Hercegovačko-neretvanskog kantona.

Južni krajevi Bosne i Hercegovine imaju odlične predispozicije u domenu proizvodnje grožđa i vina, zasnovane u prvom redu na prirodnim uslovima za gajenje vinove loze, a zatim i na vjekovnoj tradiciji gajenja vinove loze i proizvodnje vina u ovim krajevima. Vinska cesta u administrativno-teritorijalnom pogledu pruža se kroz područje oba bosanskohercegovačka entiteta. Ovo je ujedno i jedan od rijetkih projekata iz oblasti turizma koji je podrazumijevao uspješnu entitetsku saradnju. Vinska cesta Hercegovine u Federaciji Bosne i Hercegovine pruža se kroz teritorij dvaju kantona: Hercegovačko-neretvanskog i Zapadnohercegovačkog, dok se dijelovi Vinske ceste kroz Republiku Srpsku pružaju najjužnijom općinom ovog entiteta Trebinjem.

Komparativnom analizom tabela 2 i 3 lahko je uočiti neusaglašenost podataka kada se govori o površinama pod vinogradima u Bosni i Hercegovini. U tabeli 2 predstavljeni su podaci Vinskog instituta Kalifornije za cijeli svijet, dok se drugi podaci oslanjaju na FAO izvore, koji se oslanjaju na institucije u Bosni i Hercegovini, prije svih na podatke Federalnog agromediterranskog zavoda stacioniranog u Mostaru. Zbog svih navedenih činjenica se podaci iz tabele 3 mogu shvatiti kao relevantniji. Prema ovim podacima ukupno u Bosni i Hercegovini se pod vinogradima nalazi nešto više od 34 kvadratna kilometra. Na osnovu ovih podataka, kada se govori o vinskom turizmu, najbolje se mogu sagledati

komparativne prednosti Hercegovačko-neretvanskog kantona u odnosu na ostale dijelove Bosne i Hercegovine. Naime, od ukupnih 34,26 km² vinograda u Bosni i Hercegovini, u Hercegovačko-neretvanskom kantonu je pod ovom poljoprivrednom kulturom 25,94 km² ili 75,7%. Drugim riječima, tri četvrtine ukupnih površina pod vinogradima u Bosni i Hercegovini otpada na Hercegovačko-neretvanski kanton.

Tabela 4: Poljoprivredne površine pod vinogradima i broj vinogradarskih parcela po općinama u Bosni i Hercegovini

Table 4: Agricultural areas under vines and the number of vineyard plots in municipalities in Bosnia and Herzegovina

Općina	Površina općine (ha)	Površine pod vinogradima (ha)	% površine pod vinogradima u ukupnoj površini	Prosječna površina parcele pod vinogradima (ha)	Ukupan broj parcela
Mostar	115.764	1.073,57	0,93	0,50	2.147
Ravno	32.673	42,27	0,13	0,19	222
Stolac	29.176	328,55	1,13	0,25	1.307
Čapljina	25.164	350	1,39	0,50	700
Neum	24.343	30	0,12	0,09	333
Čitluk	17.863	770	4,31	0,23	3.403
HNK ukupno	440.100	2.594,39	0,59	0,29	8.112
Trebinje	85.963	270	0,35	0,18	1.667
Posušje	44.579	3,53	0,01	0,05	66
Široki Brijeg	37.958	101	0,27	0,09	1.177
Ljubuški	29.798	372	1,25	0,18	2.123
Grude	21.937	85,9	0,39	0,08	1.063
BiH ukupno	5.112.900	3.426,82	0,07	0,24	14.208

Izvor: (10)

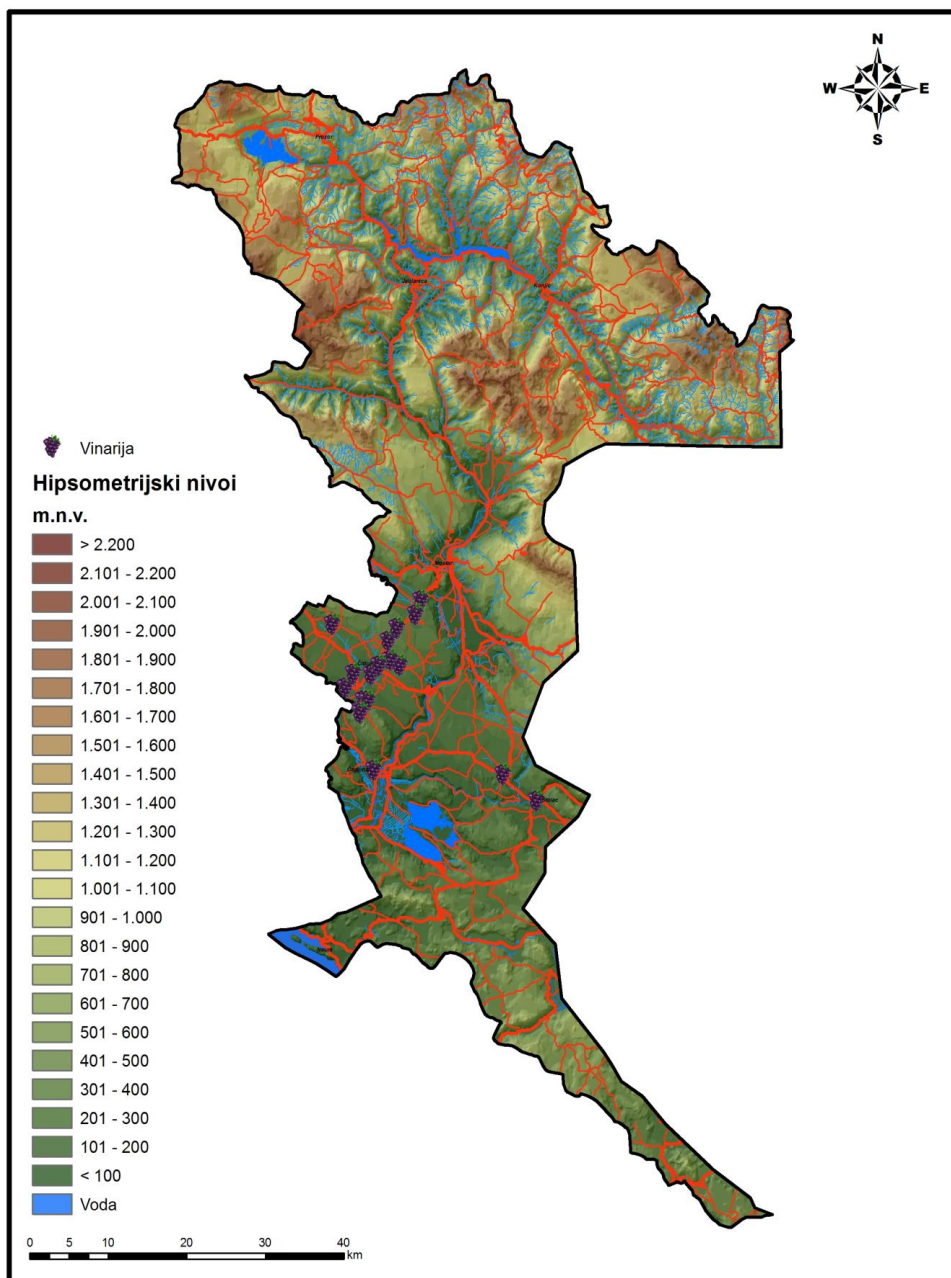
Velike probleme u pravilnom sagledavanju turističke atraktivnosti vinograda, vinskih podruma, uzgoja vinove loze i vinskog turizma uopće predstavlja nedostatak i nusaglašenost statističkih podataka. Kao eklatantan primjer mogu poslužiti statistički podaci Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine i Federalnog agro-mediteranskog instituta vezani za površine pod vinogradima, proizvodnji grožđa i vina, količini prinosa i sl. Komparativni podaci ovih dvaju institucija prikazani su u tabeli 5.

Tabela 5: Komparativni statistički podaci o uzgoju vinove loze i proizvodnji vina u Bosni i Hercegovini

Table 5: Comparative statistics on the cultivation of grapes and wine production in Bosnia and Herzegovina

	Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine	Federalni agro-mediteranski institut
Vinogradi (ha)	5.000	3.457
Proizvodnja grožđa (kg)	19.800.000	13.828.000
Prinos (kg/ha)	3.960	7.000
Proizvodnja vina (l)	12.870.000	15.730.000
Vinski prinosi po kg grožđa	0,65	0,65

Izvor: (14; 11)

Sl. 1: Karta Vinskih cesta Hercegovine i vinskih podruma na teritoriji Hercegovačko-neretvanskog kantona.

Fig. 1: Map of Wine Routes of Herzegovina and wine cellars in the territory of Herzegovina-neretva Canton.

Na osnovu pomenutih činjenica postavlja se pitanje korištenja pojedinačnih izvora. Prema preporukama FAO-a pri Ujedinjenim Nacijama kao relevantniji u stručnim razmatranjima preuzeti su podaci Federalnog agromediterranskog zavoda. Pored ovoga važno je napomenuti da u statističkim izvorima nigdje nisu objavljeni podaci o proizvodnji vina po kantonima, broju vinskih podruma, količini bijelog, crnog ili stolnog vina, te se do relativno preciznijih podataka moralo doći posrednim putem, korištenjem drugih izvora, te prostornom analizom katastarskih čestica uz pomoć orto-foto snimaka i uz tehničku pomoć alata ArcGIS software-a. Podaci dobijeni na ovaj način nikako se ne mogu posmatrati sa potpunom sigurnošću, ali za potrebe razmatranja vinskog turizma u Hercegovačko-neretvanskom kantonu, mogu se koristiti kao potpuno relevantni. Podaci o vinogradima i ukupnoj proizvodnji grožđa u Hercegovačko-neretvanskom kantonu predstavljani su u tabeli 6.

Tabela 6: Površine pod vinogradima, proizvodnja grožđa i vina u Hercegovačko-neretvanskom kantonu
Table 6: Area under vineyards, grape and wine production in the Herzegovina-neretva canton

Površina vinograda (ha)	2594
Prinosi (kg/ha)*	7000
Ukupna proizvodnja grožđa (kg)	18.158.000
Vinogradi crnog grožđa (ha)	1103
Ukupna proizvodnja crnog grožđa (kg)	7.721.000
Vinogradi bijelog grožđa (ha)	1491
Ukupna proizvodnja bijelog grožđa (kg)	10.437.000

* - procjena prinosa u kg/ha Federalnog agromediterranskog instituta

Prema podacima dobijenih na ovaj način procjenjuje se da je ukupna proizvodnja grožđa u Hercegovačko-neretvanskom kantonu 18.158 tona grožđa, od čega se proizvodi 7.721 tona crnog grožđa ili 42,5% i 10.437 tona bijelog grožđa ili 57,5%. Sa aspekta vinskog turizma značajno je napomenuti da postoji razlika između vinskog i stolnog grožđa. Drugim riječima, za potrebe vinskog turizma daleko veći značaj imaju sorte vinskog grožđa i to naročito plemenitih sorta ove vrste. Prema procjenama FAO za cijelu Bosnu i Hercegovinu stolnim grožđem zasaden je samo 260 ha, što u ukupnoj površini vinograda učestvuje sa samo 7,4%. Ako se ovaj podatak uzme kao validan i za Hercegovačko-neretvanski kanton, može se reći da se pod zasadima vinskog grožđa nalazi oko 2400 ha. Na osnovu ovoga se može zaključiti da se u okviru destinacije na godišnjem nivou proizvede 16.800 tona grožđa. Kako vinski prinosi po kilogramu grožđa iznosi 0,65 litara može se utvrditi da je godišnja proizvodnja vina u Hercegovačko-neretvanskom kantonu 10,9 miliona litara.

VINSKI TURIZAM U HERCEGOVAČKO-NERETVANSKOM KANTONU WINE TOURISM IN THE HERZEGOVINA-NERETVA CANTON

Relativno velika količina proizvedenog vina u Hercegovačko-neretvanskom kantonu, estetska unikatnost prostora, bogatstvo kulturno-historijskih spomenika predstavlja izuzetan turistički potencijal za razvoj vinskog turizma. Međutim, veliki dio proizvedenog vina u Hercegovačko-neretvanskom kantonu se proizvodi u neregistriranim privatnim vinarijama, te se kao takvi ne mogu i ne uključuju u turistički promet, bar kada se govori o vinskom turizmu. Okosnicu razvoja vinskog turizma u Hercegovačko-neretvanskom kantonu čine vinarije i vinski podrumi registrirani kao društva sa ograničenom odgovornošću (d.o.o.),

odnosno vinarije uključene u jedini validni projekat razvoja vinskog turizma u Bosni i Hercegovini – Vinske ceste Hercegovine. Spisak društava sa ograničenom odgovornošću, ukupne površine vinograda i najznačajnijih sorti vinove loze u Bosni i Hercegovini i Hercegovačko-neretvanskom kantonu predstavljani su u tabeli 7.

Proizvodnja vina Bosni i Hercegovini danas je ograničena na slivna područja rijeka Neretve i Trebišnjice, odnosno hercegovački vinogradarski rejon s mostarskim, lištičkim i jablaničkim vinogorjem. Hercegovački vinari danas žele biti prepoznati po njihovoj Žilavci i Blatini kao jedinstvenim sortama u vinarskom svijetu, i prezentirati sebe svijetu kroz ovo vino. Zbog toga je u saradnji sa društveno-političkom zajednicom pokrenuta i formirana trasa Vinske ceste Hercegovine 2007. godine. Prema dostupnoj literaturi koja se bavi ovom problematikom u svijetu, bilo koja vinska cesta, samim tim i Vinska cesta Hercegovine, mora zadovoljavati određene kriterije, kako bi se na što bolji način mogao valorizirati uzgoj vinove loze i proizvodnja vina za potrebe razvoja vinskog turizma. Vinske ceste moraju sadržavati neke kriterije od kojih su najznačajnije da:

- prolaze vinorodnim područjem;
- se prostiru na području najmanje jednog vinogorja;
- imaju proizvodnju i ponudu vina, te ponudu drugih proizvoda od grožđa i vina;
- imaju bar pet seoskih porodičnih imanja, koja nude usluge konzumacije vlastitog vina od kojih je barem jedno sa oznakom kontroliranog porijekla i rakije vlastite proizvodnje;
- imaju bar dva porodična imanja ili restorana, koji uz vino nude prehranu, naročito lokalne gastronomske specijalitete;
- postoji pravna osoba za zastupanje vinske ceste i
- prolazi kroz prirodno lijepu i očuvanu životnu sredinu.

Pored toga vinski prostori moraju imati razvijenu cestovnu mrežu koja omogućuje obilazak svih tačaka turističke ponude, te mogućnost povezivanja sa sasobraćajnicama višeg ranga, sa slijedećim vrstama oznaka:

- poseban znak za vinsku cestu (logotip u skladu sa zakonom);
- informacijske i putokazne table koje vode do područja vinske ceste;
- putokazi koji vode unutar područja vinske ceste;
- oznake pojedinih tačaka turističke ponude;
- oznake pravne osobe koja zastupa vinske ceste;
- mora imati informativni i promotivni materijal o vinskoj cesti koji će biti dostupan turistima; (C. M. Hall et al, 2000.; A. Alonso et al, 2006.; J. Bruwer, 2003.).

Projekat Vinske ceste Hercegovine, relativno je mlad tip turističke valorizacije prostora Hercegovine i Hercegovačko-neretvanskog kantona pokrenut 2007. godine pod sloganom „S vinom kroz vrijeme“. U početku svog nastanka Vinska cesta Hercegovine objedinjavala je 22 vinarije i vinska podruma s područja općina Ljubuški, Čitluk, Mostar, Čapljina, Stolac i Trebinje. U kasnijoj fazi svog razvitka projekat je obuhvatio još devet vinarija i vinskih podruma tako da se broj vinarija uključenih u projekat proširio na 31. Kada je riječ o Vinskoj cesti Hercegovine koja prolazi kroz teritorij Hercegovačko-neretvanskog kantona važno je napomenuti da postoji prostor za proširenje ovog projekta, ako se imaju u vidu velike površine pod vinogradima u području općina Ravno i Neum. Do sada nažalost, niti jedan vinski podrum i vinarija iz pomenutih općina nije uključen u projekt Vinskih cesta Hercegovine.

Tabela 7: Registrovane komercijalne vinarije i proizvodnja vinskog i stolnog grožđa u Bosni i Hercegovini i Hercegovačko-neretvanskom kantonu
Table 7: Registered commercial winery and production of wine and table grapes in Bosnia and Herzegovina and Herzegovina-neretva canton

	Vinogradi vinskog grožđa (ha)					Ukupno vinskog grožđa (ha)	Ukupno stolnog grožđa (ha)	Ukupno (ha)
	Blatina	Vranac	Žilavka	Smedere-vka	Ostali			
AGROHERZ-Čapljina	35	8	78	0	2	123	50	173
Vinarija Čitluk	21,5	0	112	0	16,5	150	0	150
Hercegovina vino Čitluk	31	25	30	0	5	91	9	100
HEPOK Mostar	200	10	200	0	10	420	0	420
Vino Domanovići Čapljina	10	0	14,8	0	0	24,8	0	24,8
Stolački podrumi	0	5	30	70	5	110	6	116
Vinoplod Mostar	5	5	5	0	0	15	0	15
Podrumi Andrija Čitluk	1	0	1	0	0	2	0	2
Podrumi Odak Čitluk	1	0	1	0	0	2	0	2
AG Međugorje Čitluk	4	0	6	1	0	11	1	12
HP Investing Mostar	2,5	0	2,5	0	0	5	8	13
Revitaplant Mostar	0	0	0	0	0	0	100	100
Jaffa Commerce Mostar	0	0	0	0	0	0	30	30
Sabahudin Hasić Mostar	0	0	0	0	0	0	55	55
Druge registrirane vinarije (ukupno 25 vinarija)	5	5	5	5	4	24	1	25
UKUPNO HNK	316	58	485,3	76	42,5	977,8	260	1237,8
Vinarija Ljubuški	84	12	21	0	5	122	0	122
Catena Ljubuški	4	0	1,7	0	0	5,7	0	5,7
Nuić Ljubuški	10	10	10	0	0	30	0	30
Vinarija Vukoje Trebinje	0	8	8	0	6	22	0	22
Komrad Trebinje	0	5	5	1	0	11	0	11
Podrumi Tvrdoš Trebinje	0	80	5	30	35	150	0	150
UKUPNO OSTALI	98	115	50,7	31	46	340,7	0	340,7
UKUPNO BIH	414	173	536	107	88,5	1318,5	260	1578,5

Izvor: (10)

Vinska cesta Hercegovine je turistički proizvod i poseban oblik prodaje poljoprivrednih proizvoda gdje porodična poljoprivredna imanja u saradnji s ostalim turističkim subjektima prodaju vino i ostale proizvode i usluge. Međutim vinsku cestu, kao što je već navedeno, ne čine samo podrumi, vina i ostali poljoprivredni proizvodi i usluge, nego i kulturno-historijsko naslijeđe, manifestacije, unikatna estetika pejzaža, te prirodne i antropogene turističke atrakcije koje se mogu povezati s vinom. Prema tome, jedna

uobičajena vinska tura Vinskom cestom Hercegovine bi podrazumijevala degustaciju i kupnju vina u jednom ili više podruma, posjetu nekom muzeju ili galeriji, posjetu nekoj prirodnoj i historijskoj atrakciji, smještaj i hranu u objektima koja nude domaća vina i tradicionalnu kuhinju itd. Na ovaj način gost dobije kompletan turistički doživljaj te upozna vinorodno područje odnosno regiju „iznutra”. Važno je reći da vinska tura nikada nije strogo definirana nego se ona kreira po želji potencijalnog korisnika te ostalim uvjetima kao što su: broj dana na vinskoj turi, raznovrsnost programa, sezona/vansezona, cijena aranžmana, preferencije gostiju itd.

Tabela 8: Vinarije i vinski podrumi uključeni u projekat Vinske ceste Hercegovine

Table 8: Wineries and wine cellars involved in the project Wine roads of Herzegovina

Vinarija	Općina i adresa	Površina vinograda (m ²)	Kušaonica kapacitet	Smještaj	Vina	Ostali proizvodi
AG Medugorje	Put za Križevac bb, Medugorje, Čitluk	20.000	35 osoba	Wine hotel Cesarica	Žilavka 0,2 l i 0,75 l, Blatina 0,2 l i 0,75 l, Blatina barrique 0,75 l, Rosse	Lozovača, orahovača, medovača i šipkov liker
Andrija	Paoča bb, Čitluk	800.000	60 osoba	-	Žilavka Andrija, Blatina Andrija od 0,2 l i 0,75 l, Žilavka Barique, Rosse Barique, Blatina Barique od 0,75 l. Žilavka, Blatina, Rosse od 0,75 l i 1 l	Lozovača Andrija 0,75 i 1 l; Vinski liker Andrija 0,375 l
Brkić	Kralja Tvrta 9, Čitluk	5.000	30 osoba	-	Žilavka, Blatina, Žilavka barique, Blatina barique, Žilavka sur lie, 0,75 l i 0,2 l	Lozovača, Travarica, Orahovača, Medovača, Kostilovača
Buntić	Miletina bb, Medugorje, Čitluk	15.000	-	-	Žilavka, Blatina, 0,75 l	lozovača, travarica, orahovača i višnjevača
Hercegovina-Produkt	Tromeda bb, Čitluk	2.000.000	100 osoba	-	Žilavka, Blatina, Charisma Žilavka, Charisma Blatina, Vranac, 0,75 l	Lozovača, Orahovača, Viļjamovka, Trešnjevica, Travarica
Marijanović	Služanj bb, Čitluk	25.000	30 osoba	-	Žilavka, Blatina, Syrah, Cabernet	Lozovača, Dunjevača, Višnjevača,

Haris Jahić: Vinski turizam i vinske ceste u Hercegovačko-neretvanskom kantonu – stanje i perspektive

					Sauvignon, 0,75 l	Orahovača
Ostojić, Monaco 2000	Potpolje 51, Čitluk	35.000	120 osoba	Motel Monaco 2000; Hotel Monaco	Žilavka, Blatina, 0,75 l i 0,2 l	Lozovača, Travarica, Orahovača, Extra Lozovača
Prskalo	Paoča bb, Čitluk	12.000	15 osoba	-	Žilavka Paoča, Blatina Paoča, 0,75 i 0,375 l	Lozovača Paoča
Sivrić	Medugorje, Čitluk	25.000	150 osoba	Pansion Sivrić	Žilavka Vukoje, Vranac Vukoje, Tribunia Vukoje chardonnay. Tribunia Vukoje rose, Tribunia Vukoje cabernet, Tribunia Vukoje merlot, Tribunia Vukoje pinot noir, Vukoje 30- syrah, Vranac	Lozovača, Travarica, Cherry, Orahovača, Travarica s medom
Stankela	Vasilji bb, Medugorje, Čitluk	20.000	50 osoba	Pansion Stankela	Žilavka, Blatina, 0,75 l	Extra lozovača
Stojić-Matić Žarko	Donji Hamzići bb, Čitluk	20.000	50 osoba	-	Žilavka 0,2 l i 0,75l, Blatina 0,2 l i 0,75 l, Blatina Barrique 0,75 l, Chardonnay 0,75l, Cabernet sauvignon barrique 0,75 l	Lozovača, Travarica, Orahovača, Extra Lozovača, Višnjevača
Čitluk	Kralja Tomislava 28, Čitluk	4.000.000	100 osoba	-	Kategorije vina: barrique vina (5 vrsta), vrhunska vina (8 vrsta), kvalitetna vina (7 vrsta) i stolna vina (4 vrste). Najpoznatija vina iz ponude su: Kameno (bijelo, suho) i Blatina de Broto	Voćni sokovi

Rebac	Trebižat bb, Čapljina	20.000	50 osoba	-	Žilavka, Blatina i Chardonnay 0,2 l, 0,75, 1,0 l	-
Zadro	Domanovići bb, Čapljina	400.000	100 osoba	-	Blatina Crnjac and Zadro, Žilavka Crnjac and Zadro, Carbernet Sauvignon, Blatina, Žilavka, Vranac, Šampanjac Domano	Travarica, Lozovača
Vilinka	Sretnice bb, Mostar	17.000	50 osoba	-	Žilavka, Blatina i Blatina Barrique	Lozovača, Višnjevača, Orahovača
Rozić	Selišta bb, Mostar	20.000	20 osoba	-	Žilavka i Blatina	-
Stolački podrumi	Hrvatskih branitelja bb, Stolac	1.400.000	U izgradnji	-	Žilavka, Blatina, Merlot, Vranac, Samotok, Dalmatino	Lozovača, Travarica
UKUPNO HNK: 17 VINSKIH PODRUMA						
Begić	Prolog 38, Ljubuški	13.000	60 osoba	Motel Begić	Žilavka, Plavac, 0,75 l	Lozovača, Travarica, Orahovača, Višnjevača
HEPOK	Stjepana Radića bb, Ljubiški	1.500.000	30 osoba	-	Blatina, Merlot, Žilavka, Samotok, 0,2 l, 0,75 l, 1 l	-
Keža	Studenci bb, Ljubuški	250.000	20 osoba	-	Žilavka, Blatina, Merlot	-
Nuić	Crnopod bb, Ljubuški	350.000	50 osoba	-	Žilavka, Ružica, Blatina Barrique, Cabernet Sauvignon, Trnjak	Lozovača, Extra lozovača
Škegro	Radišići 13, Ljubuški	12.000	15 osoba	-	Krš bijeli, Žilavka, Blatina, Carsus Blatina, Carsus Žilavka, 0,75 l	Lozovača, Orahovača, Višnjevača
Sušac	Cerno bb, Ljubuški	15.000	30 osoba	-	Blatina, Žilavka, 0,75 l	Lozovača
Andelić	Gorica bb, Trebinje	-	120 osoba	-	Žilavka, Vranac, Tribun, Žirado	Lozovača
Berak	Vojvode Sindelića 55, Trebinje	4.000	30 osoba	-	Vranac, Žilavka, , Rujno vino	-

Dračevo	Dračevo bb, Trebinje	30.000	80 osoba	-	-	-
Marić	Otok bb, Trebinje	-	300 osoba	-	Vranac, Chardonnay, Merlot	-
Petijević	Perovića most bb, Trebinje	-	50 osoba	-	Žilavka, Vranac, Merlot, Chardonnay	-
Sekulović	Lastvanski put bb, Trebinje	30.000	50 osoba	-	Žilavka, Vranac, Merlot, Chardonnay, Cabernet Sauvignon	Lozovača, Travarica
Tvrdoš	Tvrdoš bb	130.000	150 osoba	-	Tvrdoš, Vranac, Tvrdoš Žilavka, Cabernet Sauvignon	Lozovača, Travarica
Vukoje	Hrupjela 28, Trebinje	50.000	-	-	Žilavka, Vranac, Chardonnay, Rose, Cabernet Sauvignon, Pinot Noir	Lozovača, Travarica

Od ukupno 31 vinskog podruma označenih projektom Vinske ceste Hercegovine, u Hercegovačko-neretvanskom kantonu nalazi se više od povine njih, preciznije 17 vinskih podruma. Većina od ovih vinskih podruma u svojoj ponudi imaju kušaone vina u kojima se pored vina i proizvoda od grožđa, nude lokalni gastronomski specijaliteti, te rakije i likeri domaće proizvodnje. Pored objekata vinskih podruma, projektom Vinske ceste obuhvaćeno je nekoliko restorana i jedinica za smještaj turista. U tabeli 9. predstavljeni su restorani uključeni u projekat Vinske ceste Hercegovine na teritoriji Hercegovačko-neretvanskog kantona.

Tabela 9: Restorani u Hercegovačko-neretvanskom kantonu uključeni u projekat Vinskih cesti Hercegovine
Table 9: Restaurants in the Herzegovina-Neretva Canton involved in the project Wine Road of Herzegovina

Restoran	Općina i adresa	Kapacitet restorana	Gastronomska ponuda lokalnih specijaliteta	Ostale aktivnosti
Konoca Goranci	Pod Jelom bb, Mostar	140 osoba	Janjetina, teletina, šaran i hobotnica ispod sača, Sir iz mijeha, Livanjski sir, Kajmak, Uštipci, Sir Urda,	Iznajmljivanje bicikala, Kušaona vina
Restaurant Udovice	Sretnice bb, Mostar	120 osoba	Janjetina s ražnja, Raštika, Kalja, Japrak, Zelje, Sarma, Čufter	Podrum i kušaona vina domaće proizvodnje Herzog
Restaurant Oblat	Ravno bb, Ravno	50 osoba	Janjetina i kozetina s ražnja	Proizvodnja vina i lozovače
Gostionica Zavala	Zavala bb, Ravno	150 osoba	Hljeb ispod sača, Zelena menestra,	Umjetnička kolonija, Vinski

			Domaći kravlji, kozji i ovčiji sirevi, Hercegovački pršut, Janjetina, kozetina i teletina ispod sača.	podrum, Apartmanski smještaj, Posjeta pećini Vjeternici
Restaurant Cesarica	Put za Križevac bb, Medugorje, Čitluk	120 osoba	Janjetina s ražnja, Hercegovački pršut	Vinarija, Kušaonica vina, Hotel
Restaurant Ostojić, Monaco 2000	Potpolje 51, Čitluk	120 osoba	Pršut, uštípici, masline, Hercegovačka plata, sirevi: domaći, livanjski i sir iz mijeha.	Hotel, Motel, Vinski podrum, Kušaonica vina

ZAKLJUČAK CONCLUSION

Na osnovu prethodno iznesenih stavova o opravdanosti formiranja Vinske ceste na teritoriji Hercegovačko-neretvanskog kantona može se zaključiti da ovaj tip turističke valorizacije vina, vinskih podruma i vinograda ima izrazit potencijal. Sve navedene uzuse o opravdanosti izgradnje Vinska cesta Hercegovine u potpunosti zadovoljava. Opravdanost turističkog projekta Vinske ceste Hercegovine na teritoriji Hercegovačko-neretvanskog kantona ogleda se u slijedećem: Vinska cesta prolazi vinorodnim područjem i prostire se na području triju vinogorja: mostarskog, lištičkog i jablaničkog vinogorja. Sedamnaest vinarija iz Hercegovačko-neretvanskog kantona je uključeno u ovaj projekat, od kojih svaka vinarija ima svoja vlastita vina, vinograde i kušaone za konzumaciju vina. Pored vina, u sklopu ponuda vinarija, nalaze se i drugi proizvodi od grožđa, kao što su lozovača i extra lozovača, te druge vrste rakija i likera, među kojima se izdvajaju travarica, medovača, orahovača, višnjevača, dunjevača i dr. Projektom Vinske ceste Hercegovine u Hercegovačko-neretvanskom kantonu obuhvaćeno je sedam restorana, koji u svojoj ponudi imaju gastronomske specijalitete karakteristične za područje Hercegovine. Vina u kušaonama, vinskim podrumima i restoranima konzumira se sa hercegovačkim pršutom, sirom iz mijeha, domaćim vrstama kravljih, ovčijih i kozjih sireva, uz neizbježno hercegovačko janjeće pečenje s ražnja ili ispod sača.

Hercegovačko-neretvanski kanton izuzetno je bogat kulturno-historijskom i prirodnom baštinom. Do sada to naslijeđe nije bilo nuđeno kroz neki konkretan turistički proizvod. Vinska cesta Hercegovine je objedinila te resurse i ponudila tržištu i turistima. Koristeći program Vinska cesta Hercegovine, turisti su u mogućnosti obići prirodne atrakcije kao što su: kanjon rijeke Neretve, park prirode Hutovo Blato, vrelo Bune, kameni vinogradi u Čitluku, tematski parkovi i mnoge druge prirodne atrakcije. Zbog spomenutog bogatog kulturno-historijskog naslijeđa, posjetitelji su u prilici proći kroz vrijeme posjetom starih gradova i objekata kao što su: Stari most u Mostaru, Tekija i Stjepan grad u Blagaju; stara urbana jezgra Stoca, muzej vina u Čitluku, stari grad i tvrđavu u Počitelju, nekropole stećaka Radimlja i Boljuni itd. Najveću prepreku za još značajniju turističku valorizaciju Vinskih cesta predstavljaju putne komunikacije između vinograda i vinarija s jedne strane i većih urbanih središta u Hercegovačko-neretvanskom kantonu. U najvećem broju slučajeva radi se o uskim, djelomično asfaltiranim putevima, nepogodnim za saobraćaj većih vozila, kao što su npr. autobusi za prijevoz turista. Uz to treba napomenuti da se saobraćajnice relativno

slabo održavaju, pa su nerijetko pune rupa i ulegnuća na kolovozu. S druge strane, pak, treba naglasiti da je turistička signalizacija, putokazi, panoji, bilbordi vinarija, vinograda i vinarija vrlo dobro uređena, tako da svaki turista koji želi posjetiti neko od seoskih imanja neće zalutati. Značajno je još napomenuti da o Vinskim cestama postoje brošure, informativni i promotivni materijal koji se može nabaviti na više mjesta u Hercegovačko-neretvanskom kantonu i u bilo kojoj od vinarija uključenih u turistički projekat Vinske ceste Hercegovine. Do istog materijala moguće je doći i elektronskim putem, bilo naručivanjem na internet stranici Visit Hercegovina, bilo direktnim download-om sa zvanične internet stranice Vinskih cesta Hercegovine.

Na osnovu svega navedenog može se zaključiti da je turistički projekat Vinske ceste Hercegovine hvale vrijedan projekat, koji predstavlja pravi putokaz u pravilnoj turističkoj valorizaciji prostora Hercegovačko-neretvanskog kantona i Hercegovine u cjelini. Za relativno kratko vrijeme urađeno je mnogo na turističkoj promociji vina, vinograda i vinarija u Hercegovačko-neretvanskom kantonu, te na promociji lokalnih gastronomskih specijaliteta. Za očekivati je da u vrlo skoroj budućnosti turistički projekat Vinske ceste Hercegovine zauzme jednu od značajnijih uloga u turističkoj valorizaciji prostora Hercegovine i Hercegovačko-neretvanskog kantona.

Literatura

Literature

1. Milosavljević, M., Jović, S. (2004): Grožde i vino, Agena, Beograd
2. Pivac, T. (2012.): Vinski turizam Vojvodine, Monografija, Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Stojkov, Novi Sad
3. Vinski institut Kalifornije, World Statistics, <http://www.wineinstitute.org/resources/statistics>,
4. Di Gregorio, D., Licari, E., (2006). Rural development and wine tourism in southern Italy, 46th congress of the European regional science association, ERSAs, Louvain-la-Neuve
5. Hall, C. M., Sharples, L., Cambourne, B., Macdonald, N. (2000.): Wine tourism around the World, Development, management and markets, Elsevier Butterworth-Heinemann, Burlington
6. Johnson, G. (1997.): Surveying Wine Tourism in New Zealand, University of Otago, Otago
7. Charters, S., Ali-Knight, J. (2002.): Who is the wine tourist? Tourism Management, 23(3), 311-319, Elsevier Butterworth-Heinemann, Burlington
8. Getz, D., (2000.): Explore Wine Tourism: Management, Development & Destination, Gognizant, Communication Corporation, New York
9. Charvet, N., Desplats, B. L. (1996.): Tourisme et vin : Réflexion autour du concept de tourisme vitivinicole, Centre National de Ressources du Tourisme en Espace Rural
10. FAO, (2012.): The wine sector in Bosnia and Herzegovina, Preparation of IPARD sector analyses in Bosnia and Herzegovina, Regional Office for Europe and Central Asia, FAO UN, Rome
11. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, <http://www.bhas.ba/>,
12. Alonso, A., Fraser, R. & Cohen, D. (2006): Wine Tourism in New Zealand: an Investigation of Winery Visitor Demographics, Turk-Kazakh International Tourism Conference, pp.485-502, Alanya
13. Bruwer, J. (2003): South African wine routes: some perspectives on the wine tourism industry's structural dimensions and wine tourism product, Tourism Management 24, pp.423-435
14. Softić, M. (2015.): Hercegovačko-neretvanski kanton u brojkama, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo

SUMMARY

WINE TOURISM AND WINE ROADS IN HERZEGOVINA-NERETVA CANTON - SITUATION AND PROSPECTS**Haris Jahić**

Univerzitet u Sarajevu, Prirodno-matematički fakultet, Odsjek za geografiju,
Zmaja od Bosne 33-35, Sarajevo, Bosna i Hercegovina
haris-jahic@hotmail.com

Based on the previously mentioned opinions on the justification of forming Wine roads of Herzegovina-Neretva Canton, one can conclude that this type of tourist valorization of wines, wine cellars and vineyards has a great potential. All of these particular elements of the justification of the Wine Road of Herzegovina fully meet. Justification of Tourism Project Wine Route of Herzegovina in the territory of Herzegovina-Neretva Canton is reflected in the following: Wine Route passes through vineyards area and covers an area of three vineyards: Mostar, Jablanica and Lištica. Seventeen wineries from Herzegovina-Neretva Canton are included in this project, each winery has its own wine, vineyards and tasting room for wine drinking. In addition to wine, in part offers wineries, there are other products of grapes, such as grape and extra grape, and other types of spirits and liqueurs, some of which are herbal, honey, walnut, cherry and others. The project Wine Routes of Herzegovina in the Herzegovina-Neretva Canton included seven restaurants, which the company also gastronomic specialties typical of the Herzegovina region. The wines in wine cellars and restaurants are consumed with Herzegovinian prosciutto, cheese from bellows, native species of: cow, sheep and goat cheeses, with inevitable Herzegovinian lamb roasting on a grill or under the bell.

Herzegovina-Neretva Canton is extremely rich with cultural, historical and natural heritage. So far, this heritage is not being offered through a specific tourism product. Wine Routes of Herzegovina has unified these resources and offer to the market and tourists. Using the Wine Routes of Herzegovina, tourists are able to visit natural attractions such as the canyon of the Neretva River, Hutovo Blato Nature Park, the source of the Buna, stone vineyards in Citluk, theme parks and many other natural attractions. Thanks to the rich cultural and historical heritage, visitors have the opportunity to go through the time visiting ancient cities and buildings such as the Old Bridge in Mostar, Tekke and Stjepan grad in Blagaj; the old urban center of Stolac, wine museum in Citluk, the old town and castle in Pocitelj, necropolis Radimlja Boljuni and so on. The biggest obstacles for significant tourist valorization of Wine Routes are road communication between the vineyard and winery and major urban centers in Herzegovina Neretva Canton. In most cases roads are narrow, partially paved roads, unsuitable for transport of larger vehicles, such as buses. In addition it should be noted that the relatively poor roads maintained, but are often full of holes and depressions on the road. On the other hand, however, it should be noted that the tourist signs, posters, billboards wineries, vineyards and wineries very well decorated, so every tourist who wants to visit some of the farms will not get lost. It is significant to note that there are brochures, informational and promotional material that is available in several places in the Herzegovina-Neretva Canton and in any of the wineries involved in the

tourism project Wine roads of Herzegovina. The same material can be reached electronically, either by ordering on the website Visit Herzegovina, either through direct download with the official website of the Wine Roads of Herzegovina.

Author

Haris Jahić, doctor of geographical sciences, assistant professor at the Faculty of Science, University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina. Performs lectures and exercises, among other things, from Tourism and environmental protection and Methods of teaching geography.